

государственной безопасности как видовой категории, что является более узкой по содержанию относительно национальной безопасности.

*Ключевые слова:* национальная безопасность, государственная безопасность, система обеспечения национальной безопасности, безопасность государства.

*Abstract.* The paper is dedicated on researching of theoretical and legal aspect of correlation of national and state security. The most important main essential characteristics of national and state security are analyzed, the main approaches of their correlation are defined. The mismatching of these concepts with their amount is substantiated, therefore recognition of national security as genitive category is suggested. At the same time the characteristic of state security as species category is proposed, which is narrower with content regarding to national security.

*Key words:* national security, state security, system of providing of national security, security of state.

## СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. Національна безпека України: теорія і практика: монографія / За ред. Г. П. Ситника. Хмельницький, Київ : Вид-во «Кондор», 2007. 616 с.
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року, № 2469-VIII. *Голос України*. 2018. № 122.
3. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова. / Загнітко А. П., Щукіна І. А. Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. 704 с.
4. Чуваков О. А. Національна і державна безпека: співвідношення понять. *Правова держава*. 2012. № 15. С. 193–196.
5. Завидняк І. І. Поняття та структура національної безпеки України. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Вип. 48. С. 183–189.
6. Корж І. Ф. Державна безпека: методологічні підходи до системи складових поняття. *Правова інформатика*. 2012. № 4 (36). С. 69–75.
7. Пономарьов С. П. Основні напрямки діяльності держави у сфері забезпечення безпеки та оборони України. *Форум права*. 2018. № 2. С. 109–114.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: «Атака», 2004. 3-тє вид., перероблене та доповнене. 1104 с. .
9. Глазов О. В. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та геополітичні чинники. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]*. Серія «Політологія». 2011. Вип. 143. Т. 155. С. 42–46.

УДК 347.6 (477) «1917/1937»

## РАДЯНСЬКЕ СІМЕЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО 1917–1937 рр.

*К. П. Ігнатова, І. В. Пятницькова*

*Анотація:* У дослідженні проаналізовано розвиток радянського сімейного законодавства 1917–1937 рр. Методологія дослідження ґрунтується на комплексі загальнонаукових методів логічного аналізу, синтезу, порівняння, проблемно-хронологічному, історико-типологічному методах пізнання історичних наук. При дослідженні було дотримано принципів історизму, наукової об'єктивності та системності. Сімейне законодавство 1917–1937 рр. репрезентує політику радянської влади по відношенню до інституту сім'ї, яка протягом досліджуваного періоду пройшла шлях від повної демократизації до чіткої регламентації. Проявилася у кардинальному зменшенні прав громадян на інтимність та свободу дій, як члена суспільства та як суб'єкта родинних взаємин. Реалізація принципів радянського сімейного законодавства призвела до трансформації традиційної шлюбної моделі поведінки та формування радянської шлюбної моделі поведінки й обрядовості, які до цього часу залишаються актуальними.

*Ключові слова:* шлюб, сім'я, механізми державного регулювання шлюбно-сімейних відносин.

Револьюційні події 1917 р. позначилися на усіх сферах життя суспільства, в тому числі і на сімейно-шлюбних відносинах. Так, після тривалої обмеженості жіночих прав, у суспільстві поширювалися принципи вивільнення жінок від соціальної, економічної і духовної залежності та зрівняння їх в політичних і громадських правах з чоловіками. Більшовицькою партією, яка прийшла до влади, було здійснено революційні зміни в

шлюбно-сімейному законодавстві. Протягом перших днів існування Радянської держави було розроблено та затверджено нове шлюбно-сімейне законодавство РРФСР, згодом і УРСР. Воно призвело до трансформації традиційних шлюбно-сімейних відносин, формування нової моделі поведінки, важливу роль в якій відігравала держава.

Поступово, з утвердженням тоталітаризму, особисте життя, мораль і побут також стали частиною тотального контролю партійних органів. Базові принципи партійного життя стосувалися шлюбно-сімейних відносин та регламентували їх. Саме в цей час були сформовані базові засади сімейного законодавства, які призвели до формування моделі радянської родини, риси якої і до цього часу залишається актуальними.

Питання радянського сімейного законодавства досліджували А. Авчухова, В. Довженко, С. Вакуленко [1]. Проте, окремі аспекти проблеми залишаються досить дискусійними. Зокрема, висвітлення законодавчих підвалин розлучень, питання регулювання народжуваності, сексуальних стосунків, відношення до релігійних питань. Означена проблема потребує перегляду на нових методологічних засадах, з урахуванням специфіки та традицій українських шлюбно-сімейних відносин. Тому мета цієї наукової розвідки полягає в аналізі розвитку радянського сімейного законодавства протягом 1917–1937 років на теренах України.

З перших днів існування радянська влада здійснювала реалізацію одного з базових історичних завдань – перебудови на кардинально нових фундаментальних засадах сімейно-шлюбних відносин. Одразу ж після здобуття влади 18 і 19 грудня 1917 р. ВЦВК і РНК РРФСР видали декрети «Про громадянський шлюб, дітей і про введення книг актів громадянського стану» та «Про розлучення», якими було розпочато створення законодавства нового типу. Передусім, декрети скасовували чинність старих нормативно-правових актів царської Росії на всій території республіки, та започаткували дію нових принципів регламентування сімейно-шлюбних стосунків, відмежувавши їх від релігії та церкви [2].

Декретом «Про громадянський шлюб, дітей і про введення книг актів громадянського стану» було прописано шлюб як вільний союз двох рівноправних громадян, які пов'язані між собою взаємними правами та обов'язками виключно процедурою укладання громадянського шлюбу, тобто шлюбу, зареєстрованого в органах РАГСу. При цьому церковні шлюби позбавлялися будь-якого юридичного значення, тобто були поза законом. Проте це твердження не стосувалося тих шлюбних союзів, які були укладені до підписання вищезазначеного декрету. Також, декретом було встановлено початок шлюбного віку: 18 років – для чоловіків і 16 – для жінок.

У вказаних законодавчих актах було закріплено принцип моногамії як один з базових принципів сімейного права – РАГС не міг прийняти заяву про вступ у шлюб від осіб, одна з яких перебуває в іншому шлюбі.

Нормативно-правовий акт урівняв жінку з чоловіком як в особистих немайнових, так і в майнових відносинах, позбавивши її деспотичної влади чоловіка. Батьківська влада над дітьми тепер розглядалася як обов'язок виховання дітей з урахуванням інтересів дітей та суспільства. За положеннями Декрету «Про громадянський шлюб, дітей і про введення книг актів громадянського стану» позашлюбні діти прирівнювалися у правах з дітьми, що народилися у шлюбі, як в майнових, так і в особистих правах. Вони отримали можливість встановлення в суді батьківства і на відповідне стягнення аліментів з особи, яка була визначена батьком позивача.

22 жовтня 1918 р. був затверджений перший сімейний кодекс: «Кодекс законів про акти громадянського стану, шлюбне, сімейне і опікунське право РРФСР». Цей Кодекс становив собою першу кодифікацію сімейного законодавства і був взагалі першим Кодексом законів.

Основні положення цього закону були достатньо демократичними і відповідали початковим поглядам більшовиків на шлюб та родину. Зокрема, Кодекс не вимагали для шлюбу жодних дозволів (батьків, опікунів чи начальства), скасовував покарання за

перелюб та кровозмішування. Спрощувалася процедура реєстрації шлюбу, до шлюбних стосунків прирівнювалося і фактичне співжиття, не зареєстроване у відділах РАГСу.

Кодекс містив спеціальний розділ про недійсність шлюбу і порядок визнання шлюбу недійсним. Ним передбачалась роздільність майна подружжя: майно, яке було придбане під час шлюбу, було власністю того з подружжя, хто його придбав на власні кошти. У цьому Кодексі вперше було сформульоване положення про те, що батьківські права могли бути здійснені тільки в інтересах дітей. При неправомірному здійсненні цих прав батьки могли позбавлятися батьківських прав [2].

Кодекс 1918 р. вперше після революції врегулював питання опіки. Що ж стосується усиновлення, то в Кодексі прямо вказувалося, що воно не породжує ніяких обов'язків і прав ні для усиновителя, ні для усиновленого.

Простішою ставала і процедура розлучення. Останнє могло відбутися на підставі звернення одного з подружжя, а іншого про розлучення могли проінформувати листівкою від відділу РАГСу. Наголошувалося на добровільності укладання шлюбу [6, с. 128].

Через спрощення інституційного механізму державного регулювання шлюбних відносин (зокрема, процедури реєстрації шлюбів і розлучень) різко збільшилася кількість розлучень, зменшилася тривалість шлюбів. Так, середній коефіцієнт шлюбності (кількість шлюбів з розрахунку на 1 000 осіб) в УСРР складав 11 у першій половині 1920-х рр. Коефіцієнт розлучуваності у 1926–1927 р. піднявся до 11 (на відміну від 1913 р. – 0, 15) [7, с. 135].

Кількість розлучень у першій половині 1920-х рр. різко збільшилася не лише в містах, але й у селах: з 1923 до 1925 рр. у містах удвічі, відповідно 16,4 та 32,2 %; у селах у 1,5 рази, відповідно, 9,9 та 15,1 %. Середня тривалість розірваних шлюбів 1925 р. у селах становила 3,80 року, а в містах – 5,39 р., тобто у півтора рази більше. Наприклад, середня тривалість розірваного шлюбу в Києві знизилася з 8,45 років у 1920 р. до 6,27 років у 1925 р.

Процес розлучення було спрощено настільки, що під загрозою опинився інститут сім'ї. Розлучення вже не сприймалося, зокрема, молодими людьми, як гріх. У 1925 р. було зареєстровано збільшення кількості підкинутих дітей: 899 дітей із 1096 було підкинуто в 52 містах УСРР [9]. Розлучення з одиничних випадків зросли до десятків тисяч, залишивши за цим показником далеко позаду інші країни світу. Рівень розлучуваності в УСРР виявився найвищим не лише в СРСР. За якихось 2–3 роки українці випередили навіть США. Демографи почали використовувати словосполучення «замериканізована шлюбність» [8]. Доволі значна частина розлучених членів подружжя укладала повторний шлюб.

Паралельно із змінами на законодавчому рівні, держава виступала ініціатором формування нової, радянської сімейної обрядовості. Означені процеси супроводжувалися боротьбою з традиціями, патріархальними звичаями та насадженням нового побуту. Формування нової революційної культури як заперечення традицій, її привнесення в суспільну свідомість служили меті побудови соціалізму.

Зокрема, впроваджувалися у життя нові свята: червоні весілля, червоні хрестини. Комсомольські (червоні) весілля проходили в дусі комуністичних зібрань: виступали представники від громадськості, які зачитували доповіді про новий побут, дарували подарунки (книжки, портрети). Таким чином, відбувалася заміна цінностей, провідну роль вже займала не родина і церква, а комсомольці та громада [5].

Реалізація перших декретів та кодексу з сімейного законодавства призвели до непрогнозованих наслідків. Спостерігалася дезорганізація сімейно-шлюбних стосунків (небажана вагітність, відсутність батька, проституція, венеричні захворювання). Такий розвиток подій викликав усе більшу стурбованість з боку влади, засудження переважної більшості суспільства [9]. Це спонукала владу переглянути сімейно-шлюбне законодавство, певною мірою, обмеживши декларовані принципи свободи у шлюбних відносинах.

У 1926 р. було ухвалено нове законодавство про шлюб і родину. Був прийнятий Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР. Він ґрунтувався на тих же принципах сімейного права, які були закладені в перших декретах. У той же час Кодекс 1926 р. посилював гарантії як майнових, так і особистих прав членів сім'ї, перш за

все – жінок і дітей. За його положеннями повністю зрівняно позашлюбних дітей з шлюбними, досить детально регламентувався порядок встановлення батьківства щодо позашлюбних дітей.

Кодекс містив норми, що регулюють опіку і піклування, а саме: регламентували порядок встановлення та зняття опіки та піклування, призначення і звільнення опікунів, а також права та обов'язки опікунів та піклувальників. Закріплювався принцип рівності прав і обов'язків подружжя, а також незалежність подружжя. У той же час Кодекс вводив поряд з поняттям «особисте майно» таке поняття, як «спільне майно подружжя» [9].

Відводячи матерям особливу соціальну роль, окрема увага в радянській Україні приділялась страхуванню материнства (забезпечення вагітних і породілль). Кожна мати-годувальниця отримувала від держави грошову допомогу, витрачання якої чітко контролювалось. Із загостренням товарного дефіциту наприкінці 1920-х рр., ці виплати за бажанням застрахованої матері дозволялося повністю або частково замінювати на натуральні.

Індустріалізація, урбанізація, колективізація, що мали місце у 1930-х рр. також позначилися на сімейно-шлюбних відносинах. Зокрема, роль жінки, на відміну від патріархальної традиційної родини, не обмежувалася родинною. Формувався та активно впроваджувався у суспільство образ жінки – активної учасниці громадського життя, виробничих відносин. Спостерігалось різке збільшення чисельності жінок-робітниць відбувається у період реконструкції народного господарства. За період між переписами населення 1926 і 1931 рр. їх кількість зросла у 2,6 рази [3, с. 62–63]. У 1929 р. в промисловості і будівництві України працювало більше 140 тис жінок [4, с. 171]. Початок індустріалізації поставив вимогу збільшення робочих рук на виробництві. А, крім того, в умовах ліквідації усіх форм приватновласницької діяльності змінюються реалії повсякденного життя і джерел фінансування радянської сім'ї. Так, наприклад, 1931 р. став роком найбільшого втягнення до промислової сфери домогосподарок і хатніх робітниць.

Зміна економічних умов розвитку спонукала владу до змін сімейного законодавства. 27 червня 1936 року «Про заборону абортів, збільшення матеріальної допомоги породіллям, встановлення державної допомоги багатодітним, розширення сітки пологових будинків, дитячих ясел і дитячих садів, посилення кримінального покарання за несплату аліментів і про деякі зміни в законодавстві про розлучення».

За цим законом вперше запроваджувалася допомога по багатодітності, затверджувався план розширення мережі дитячих виховних установ, встановлювалася кримінальна відповідальність за відмову в прийомі на роботу вагітних жінок, за несплату аліментів на дітей, запроваджувалася збільшення тривалості декретної відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами. Цей Закон впорядкував порядок стягнення аліментів на дітей, встановивши розмір аліментів відповідно до заробітної плати відповідача у відсотковому відношенні залежно від кількості дітей.

Таким чином, радянське сімейне право 1917–1937 рр. було регламентоване ідейною доктриною соціалізму, що змінило традиційні сімейно-шлюбних відносин на території України та спрямовувалося на виховання «нового» радянського суспільства. У нормативно-правових актах це було відображено в декларації ідей рівноправ'я чоловіків та жінок, а на практиці – в унікальному та тотальному втручанні органів державної влади у приватне життя. Сімейну політику більшовицької влади початкового її етапу можна визначити як антисімейну, а впровадження образу нового громадянина, не обмеженого сімейними зобов'язаннями, призвело до ряду негативних наслідків – збільшенню кількості розлучень, зменшенню рівня народжуваності, руйнуванню інституту сім'ї, і зростанню кількості безпритульних.

*Анотація:* В исследовании проанализированы развитие советского семейного законодательства 1917–1937 гг. Методология исследования основывается на комплексе общенаучных методов логического анализа, синтеза, сравнения, проблемно-хронологическом, историко-типологический метод познания исторических наук. При исследовании были соблюдены принципы историзма, научной объективности и системности. Семейное законодательство 1917–1937 гг. Представляет политику советской власти по отношению к институту семьи,

которая в течение исследуемого периода прошла путь от полной демократизации в четкой регламентации. Проявилась в кардинальном уменьшении прав граждан на интимность и свободу действий, как члена общества и как субъекта родственных отношений. Реализация принципов советского семейного законодательства привела к трансформации традиционной брачной модели поведения и формирования советской брачной модели поведения и обрядности, которые до сих пор остаются актуальными.

*Ключевые слова:* брак, семья, механизмы государственного регулирования брачно-семейных отношений.

*Abstract.* The study analyzes the development of Soviet family law from 1917 to 1937. The study followed the principles of historicism, scientific objectivity and systematicity. The family law of 1917–1937 represents the policy of the Soviet authorities in relation to the institution of the family, which during the period under review went from complete democratization to clear regulation. It manifested itself in a dramatic decrease in the rights of citizens to intimacy and freedom of action, as a member of society and as a subject of family relationships. The implementation of the principles of Soviet family law has led to the transformation of the traditional matrimonial pattern of behavior and the formation of the Soviet matrimonial pattern of behavior and ritual, which still remain relevant.

*Keywords:* marriage, family, mechanisms of state regulation of marriage and family relations.

## СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дорохина О. В. Партийно-государственная идеология социалистических преобразований семьи в послереволюционной России. *Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология.* 1996. № 2. С. 78–87. С. 82.
2. Семейне право України: підручн. / за ред. Гопанчука В. С. К. : Істина, 2002. 299 с.
3. Бойко Н. К. Рабочий класс Украины в период социалистического строительства (анализ массовых статистических источников 20–30-х годов). К. : Выща шк., 1990. 155 с.
4. История Украинской ССР: В 10 т. – К.: Наукова думка, 1984.
5. Кампарс П. П., Закович Н. М. Советская гражданская обрядность. М.: «Мысль», 1967. 255 с.
6. Міхеєва О. К. Проблеми шлюбних відносин у контексті радянської сімейної політики в Україні на початку 1920-х рр. (за матеріалами фахових юридичних видань та газет). *Історичні і політологічні дослідження.* 2013. № 4 (54). С. 128–133.
7. Тарапон О. Демографічний, національний та соціальний склад населення УСРР–УРСР 1920–1930-х рр. у розрізі повсякденного життя. *Наукові записки з української історії: зб. наук. ст.* 2012. Вип. 32. С. 126–137.
8. Маркова С. В. Соціально-демографічна характеристика українського соціуму. *Голод в Україні у першій половині ХХ століття: причини та наслідки (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947): матеріали міжнар. наук. конф., Київ, 20–21 листоп.* URL : <http://www.uk.xlibx.com>.
9. Слюсар Л. І. Наслідки соціальних катастроф 1930-х років для української сім'ї. *Голод в Україні у першій половині ХХ століття: причини та наслідки (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947): матеріали міжнар. наук. конф., Київ, 20–21 листоп.* URL : <http://www.uk.xlibx.com>.

УДК 903'13 (477) «631/636»; 7.045

## ТРИПІЛЬСЬКА СВАСТИКА

*В. О. Касьян, Р. О. Литвиненко*

*Анотація.* Дослідження присвячене одному різновиду трипільської космогонічної орнаментатиці – свастиці. Методологічною основою роботи є ретроспективний підхід, принцип історизму, наукової об'єктивності, критичного та структурно-системного підходу до літературної та джерельної бази роботи. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування порівняльно-історичного і структурно-семіотичного методів, які допомагають виявити витoki цього символу, прослідкувати зміну його змістовного навантаження.

*Ключові слова:* Кукутень, Трипільля, свастика, індоєвропейці, арійці.

Трипільсько-Кукутеньська спільнота – найвідоміше серед культурних утворень розвинутих землеробів на теренах України, Молдови та Румунії, що існувало протягом мідного віку. Окрім розвинутого господарчого сектору, безліч артефактів цієї культури свідчить про високий рівень організації духовного світу. Тисячі трипільських посудин, оздоблених вишуканими візерунками, ритуальна кераміка незвичайних форм, керамічні